

הערות לשואת יהודי רומא *

נר לבכיר חלוצי איטליה
צנחן ולוחם חירות
חיים אנצ'ו סירני הי"ד

ב-8 בספטמבר 1943 נתפרסמה בעולם הידיעה על חתימת שביתת הנשק בין ממשלת איטליה לבעלות-הברית, ולאחר נחיתת כוחות הברית בדרום איטליה, פלשו הגרמנים במהירות הבזק ליתר חלקי חצי האי. לאחר ההודעה על הכניעה ללא תנאי, נמלטה ממשלת באדוליו (Badoglio) מעיר רומא, ולגייסות הגרמנים נתאפשרה הכניסה לעיר עצמה.¹ כמושל צבאי על העיר והמחוז (Stadtkommandetur) נתמנה, על-ידי הפיקוד העליון של ה"וורמאכט", הגנרל שטאהל (Stahel), ובעת ובעונה אחת, נטל לידיו ה"שטורם-באן-פירהרר"² של ה-ס.ס. הרברט קאפלר (Herbert Kappler) את הפיקוד על משטרת הבטחון וה-ס.ד. (Aussenstelle der Sicherheitspolizei und des S.D.).

עד לספטמבר 1943, לא היה מצבם של יהודי איטליה גרוע באופן יחסי. החוקים להגנת הגזע³ שהוצאו על-ידי ממשלת מוסוליני, בעיקר בהשראתם ובלחצם של הנאצים,⁴ בוצעו בדרך כלל במתינות ובסובלנות, ולעתים תכופות בנדיבות לב. ועל אף קשיי המלחמה, הוסיפו יהודי איטליה לחיות בשלוה ובבטחון יחסי. מצב זה נתערער מיסודו במשטר החדש, ולרוע המזל, היו קרבנותיו הראשונים דווקא יהודי רומא.

אדולף אייכמן שלח עד מהרה את שליחו המיוחד תיאודור דאנקר (Theodor Dannecker)⁵ שמונה כקומיסאר המופקד על ענייני היהודים, כלומר, מיופה כוח להכנת "הפתרון הסופי". המגע הראשון בין השליטים הנאציים לבין יהודי רומא, נתקיים ביום 26 בספטמבר 1943, כ-15 יום אחרי כיבוש העיר. המנהל הכללי של המשטרה האיטלקית, ד"ר פיניטא (Pennetta), וראש האגף לענייני הגזע במיניסטריון הפנים האיטלקי, ד"ר קאפא (Cappa), פנו לנציגי הקהילה היהודית להתייצב, בו ביום, לפני מפקד משטרת הבטחון הגרמני ברומא, הרברט קאפלר. יושב ראש מועצת קהילת יהודי רומא, פרופ' אוגו פואה (Ugo Foa), פרקליט המדינה הכללי לשעבר, וד"ר אלמאנסי (Dante Almansì), נשיא איחוד הקהילות היהודיות האיטלקיות, ולשעבר מושל המחוז, נענו מיד לצו הקריאה והתייצבו בשגרירות הגרמנית בה שכנו, באורח זמני, משרדי הגיסטאפו. שני הנציגים נתקבלו על-ידי קאפלר בכבודו ובעצמו. הוא פתח בדברי ברכה ובבקשת סליחה על הטרחה שנאלץ לגרום להם, והשיחה נסבה במשך זמן מה, על דא ועל הא בנימה מתונה להפליא. קאפלר התעניין בין היתר, במספר היהודים תושבי העיר, בעיסוקם ובמצבם הכלכלי. אולם כעבור דקה, שינה פתאום את טעמו, ומבטו נעשה חד וחקרני. אדיבותו הראשונה הפכה לגסות רוח, ועיניו האפורות יורות זיקי אש. "אתם — אמר — ובני דתכם, הנכם בעלי אזרחות איטלקית, אך הדבר אינו מעניין אותי כלל וכלל. אנחנו הגרמנים, רואים בכם אך ורק יהודים, ומשום כך גם אויבינו. עלי לציין ליתר דיוק,

* ר' הערות בסוף המאמר.

כי אנו רואים בכם, יהודי איטליה, הטיבה מיוחדת, אך בלתי נפרדת של אויבים מסוכנים. שנגדם אנו לוחמים. ועלינו לנהוג בכם כבאויבים. אם תמלאו את דרישותינו, לא נקח מכם לא את חייכם ולא את בניכם. אנו רוצים רק בזהבכם, כדי לספק נשק חדש לארצנו. ובכן, עליכם למסור לי תוך 36 שעות, 50 ק"ג זהב. אם הדרישה הזאת תתמלא, לא יאונה לכם כל רע. אחרת, ייעצרו מאתיים איש מכם וישולחו לגרמניה. בקירבת הגבול הרוסי, או ייהפכו ל"בלתי מזיקים".

שני הנציגים השתדלו בכל כוחם, להסביר שהדבר אינו בר ביצוע, הן בשל גודל הכופר והן בשל ההגבלה בזמן. על אף הבקשות וההשתדלויות החוזרות ונשנות כדי לדחות לזמן מה את מסירת הזהב, לא ניתנה להם כל ארכה. לשם הקלה, הציע קאפלה להעמיד לרשות האירגונים הקהילתיים כלי רכב וכוח אדם כדי שישתמשו, לפי דבריו, כ"מכשירים יעילים לאיסוף הזהב בין בני הקהילה". הצעה מעין זו נדחתה כמובן, בשתי ידיים, היות והמגמה היתה שקופה למדי, ובה היו טמונות סכנות אחרות המובנות מאליהן.

בהמשך השיחה נשאלה על-ידי ממוני הקהילה, השאלה, על מי יחולו אמצעי התגמול, במקרה ולא תמסר כמות הזהב או חלק ממנו. האם רק על הרשומים בפנקסים של הקהילה, או גם על סוגים אחרים של יהודים, כגון מומרים ובני נשואי תערובת? קאפלה השיב: "אין אני מבדיל בין יהודי ליהודי. בין רשומים לבלתי רשומים, משומדים או בני נשואי תערובת. כל איש, אשר בעורקיו זורם דם יהודי, שווה במלואו לכל יהודי אחר. הם כולם אויבים". לשאלת פרופ' פואה אם במקרה ולא יעלה בידיהם לאסוף כל כמות הזהב הדרושה, יהיו שלטונות גרמניה נכונים לקבל את ההפרש במטבע עובר לסוחר, ענה קאפלה בנימה סארקאסטית: "בודאי אסכים להצעתכם, אם תפרעו את חובכם בדולרים או בלירות שטרלינג, אך במטבע שלכם, בלירות איטלקיות, אין אנו יודעים מה לעשות. במקרה הצורך, יכול אני להדפיסם בכל כמות שהיא". ברגע זה עלה רוגזו לאין שיעור והוא הוסיף: "הזהרו! פעמים רבות ביצעתי פעולות דומות, ותמיד האירה לי ההצלחה פנים. רק פעם אחת לא צייטו לפקודתי ואז שילמו כמה מאות מבני עמכם על כך בחייהם".⁶ נציג קהילת יהודי רומא, פרופ' פואה היה ידוע כאיש מתון וזהיר בכוח שיפוטו. אף על פי כן, חרה אפו. הוא היה מתוח ביותר, בחששו למה שצפוי לבני קהילתו. הוא התקשה אמנם להאמין כי בעולמנו, ייתכנו עריצות ופשע מתואמים מראש, על כל פרטי הפרטים, אך כשרגשותיו התגברו, השיב לקאפלה: "אדוני המיג'ור! תקותי העמוקה היא, לראותך בתום המלחמה בלבושך האזרחי!" איש ה-ס.ס. לא הגיב, כנראה מתוך שיקול שמוטב לבלוע את העלבון הקטן, על מנת להשיג את המטרה העיקרית: זהב היהודים.⁷ כך נסתיימה הפגישה הראשונה והאחרונה בין מפקד הגיסטאפו ברומא, לבין הממונים על הקהילה היהודית.⁸

הסיפור על דבר כופר הנפש, התפשט כהרף עין על פני כל העיר, והגיע אף אל בותלי קרית הוותיקן.⁹ למחרת, החלו באיסוף הזהב, וכעבור כמה שעות, עמד זרם התורמים בתור, ליד מקומות הקבלה, ותוך יממה הושגה כל הכמות בשלימותה. יהודים ולא יהודים, העלו את תרומתם ביד רחבה. מחיר הכופר נמסר, בהתאם להוראותיו האחרונות של קאפלה, לידי סגנו האופט-שטורם-פיהרר קורט שיץ (Kurt Schütz) במשרדי הכלא של ה-ס.ד. ברחוב טאסו (Via Tasso) מס' 155.¹⁰ ראוי לציין, שכאשר לאפיפיור דאז, פיוס ה-12, נודע תוך שעות מספר על עניין הזהב, שיגר מיד שליח מיוחד

למועצת הקהילה היהודית, כדי להודיע על נכונותו לסייע בהשלמת כמות הזהב במקרה של צורך. אפשרות זו לא נוצלה, ואנשי רומא יכלו כאמור, בכוחותיהם הם לעמוד בפני הדרישה.¹¹

אחרי המאורע נשמו יהודי רומא לרווחה. בתמימותם, חשו עצמם מחוסנים כביכול בפני סכנות נוספות. הם ראו אמנם בגרמנים גורמים עוינים כלפיהם, אך הוסיפו למרות הכל, לראות בהם, ובמיוחד בחייליהם, אנשי כבוד, היודעים לכבד את התחייבויותיהם בהגנות. אולם היתה זאת אך אשליה מרה, הגרמנים הפרו עד מהרה את דיברתם, ולאחר שקיבלו את הזהב, הוסיפו אימה על אימה, והשתלשלות המאורעות הפריכה כליל את האמון והגישה התמימה של יהודי איטליה.

בהמשך השתוללותה, כיוונה המפלצת הנאצית, את ציפורניה לנכסים בעלי ערך תעודתי. אנשי ה-ס.ס. של קאפלר פלשו ב-29 בספטמבר לבית הכנסת הגדול ואל משרדי הקהילה, ולאחר חיפוש מדוקדק, הוחרם על-ידם כל חפץ הנראה כחשוד בידם: מכתבים, פנקסי מירשם התושבים ומיסמכים אחרים. גם בקופת הברזל פשטו והחרימו את כל תכולתה הן במזומנים והן בניירות ערך.¹²

בינתיים, לא יושבה המחלקה IV b 4 בברלין בחיבוק ידיים. אל קאפלר הגיעה הוראה לטפל בריכוז מהיר ככל האפשר של יהודי העיר על מנת להובילם לאחד ממחנות ההשמדה.¹³ כאשר נודע למושל הצבאי, הגנרל שטאהל, על דבר ההכנות לשילוח היהודים הביע דעתו, שהמבצע איננו לפי רוחו מתוך שיקולים בטחוניים ומדיניים.¹⁴ שטאהל פנה לקאפלר וביקש אותו לדחות את ביצוע הפקודה לימים מספר, ובעת ובעונה אחת, שאל, באמצעות השגרירות הגרמנית במקום, את דעתו של מינסטריון החוץ.¹⁵ ב-6 באוקטובר, הודיע הקונסול הכללי ברומא, איטל פרידריך מלהאוזן (E. F. Möllhausen) לוויילהלם שטראסה על כוונותיו של מפקד משטרת הבטחון ובו במקום הציע, כהצעה אלטרנטיבית, במקום שילוח להעסיק את יהודי רומא בעבודות ביצורים בסביבת העיר.¹⁶ התשובה באה לאחר שלושה ימים בשדר מינסטריון החוץ ובחתימת ידו של מזכיר המדינה טהאדן (Thadden). בשדר נדרשו השגריר ראהן (Rahn) והקונסול מלהאוזן, לחדול מלהתערב בעניינים לא להם, ולהניח את הבעיה ל-ס.ס. דהיינו, להשאירה לטיפול משרדו של קאפלר.¹⁷

בעוד ההכנות לפינוי רומא מיהודיה נמשכות, התחיל השוד של שתי הספריות העבריות. האחת, העשירה והעתיקה שבספריות יהודי אירופה, היתה נכס יקר של הקהילה; והשנייה, השתייכה לבית המדרש לרבנים, אף היא בעלת ערך רב. שתי הספריות הועברו מיד למינכן, ושם הועמדו לרשות מינסטריון התרבות הגרמני.¹⁸

אף על פי שקאפלר ומחלקתו הופיעו תמיד במבצעי הפעולות האנטייהודיות, הוא לא היה היוזם היחיד, אלא שיתף פעולה בהתלהבות יתרה עם דאנקר, שליחו של אדולף אייכמן. הסיבה לכך נעוצה בעובדה שקאפלר נחשב למומחה בכל הנוגע לענייני איטליה. הוא ישב ברומא מאז שנת 1939 בתור נספח משטרת, ודבר זה נתן לו אפשרות לרכוש אוצר ידיעות על איטליה ועל תושביה. כמרכן שגורה היתה בפיו שפת המקום כבפי אחד הילידים. בקיאותו של קאפלר בענייני איטליה, איפשרה טיפול מהיר ויעיל בבעיית היהודים, שחייבה זריזות רבה מחמת מאורעות המלחמה שהתפתחו במהירות בלתי צפויה. כאמור לעיל, ביצוע הגירוש למחנות ההשמדה נעשה בעיקר על-ידי דאנקר,

שפעל מטעם המשרד IVb4 ליד קאפלר. האחרון, סייע בהכנת רשימת הקרבנות המיועדים, ואילו המצוד נעשה כמעט כולו על-ידי יחידות של ה-ס.ס. שנשלחו במיוחד לרומא.²⁰

המאסרים בקרב יהודי רומא התנהלו ביום ה-16 באוקטובר. הידיעה על המצוד עשתה לה כנפיים במהירות. רוב היהודים הוזהרו בעוד מועד, והוסתרו במנזרים ובבתים פרטיים, ואף מצאו מקלט באזורי הוותיקן. מ-9500 יהודי רומא, נלכדו על-ידי הגיסטאפו באותו יום רק 1220 איש, ולאחר שיתרו כל בני נשואי התערובת, נותרו במעצר — 1007 איש. הקרבנות הוסעו בקרונות משא ישר לבירקנאו (אושביץ), ושם הומתו רוב רובם בתאי הגאזים. מהם שבו לאחר המלחמה 13 גברים ואשה אחת.²¹

תושבי העיר, בראותם את המתרחש, הודעו עד עומק לבם.²² המבצע האכזרי גרם בין היתר להתערבות אנשי הכמורה הגבוהה אצל המושל הצבאי ואצל המוסדות הממלכתיים בברלין.²³ המושל הצבאי והשגרירויות הגרמניות ברומא ובוותיקן, נטו ואף הציעו להמתיק את גורל המגורשים כדי להניח את חששותיה של הכנסייה הרומית ולהרגיעה. אולם כל נסיונותיהם הוכשלו על-ידי גורמי הגיסטאפו. לאחר המצוד הטראגי, הגיע קאפלר להסכם עם ממשלת הבובות הפאשיסטית בדבר תפיסת יתר היהודים והסגרתם לידי משרד IVb4 ברומא.

הערות

* קיצור מקטע של עבודת מהקר על מצב יהודי רומא תחת השלטון הנאצי-פאשיסטי (ספטמבר 1943 — יוני 1944).

ראה:

TAGLIACOZZO M., La Comunità di Roma sotto l'incubo della svastica. La grande razzia del 16 ottobre 1943 "Gli Ebrei in Italia durante il fascismo" — Vol. III, Milano 1963.

1. MAUGERI F., From Ashes of Disgrace, New-York 1948 עמ' 198—209.
KESSELRING A., Soldat bis zum letzten Tag, Bonn 1953 עמ' 195—212.
PALERMO I., Storia di un armistizio, Milano 1967 עמ' 220—236.
2. באוקטובר 1943 הועלה קאפלר מדרגת שטורם-באן-פיהרר (רב-סרן) ל-אובר-שטורם-באן-פיהרר (סגן אלוף). הודות ליוזמתו המבצעית בעת כיבוש רומא ע"י הגרמנים.
3. Ministero dell'Interno-Provvvedimenti per la difesa della razza italiana, R.D.; L. 17 novembre 1938 — XVII, N. 1728.
4. החוקים האנטישמיים הוצאו בנובמבר 1938, לאחר הכנה רעשנית מצד שופרות התעמולה הפאשיסטית. ראוי לציין שהיטלר ביקר באיטליה בחודש מאי של אותה שנה.
5. תיאודור דאנקר נחשב לאחד המומחים המעולים במשרד IVb4 של המשרד המרכזי לבטחון הרייך, (R.S.H.A. = Reichssicherheitshauptamt) כאחד מעוזריו הקרובים של אייכמן, עמד בשנים 1941—1942 בראש המבצעים נגד היהודים בפאריס. הוא ביצע, בין היתר, את התוכנית של שילוח יהודי בלגיה וצרפת. לאחר הצלחותיו בארצות מערב אירופה, נשלח לבולגריה, ומספטמבר 1943, פעל ברומא ובאיטליה הצפונית. לאחר המלחמה נעלמו עקבותיו ובחוגים נאצי-נאציים במינכן, ידעו לספר עליו, כי נהרג. אולם לפי שמועות מהימנות, חי דאנקר כיום באחת מארצות אמריקה הלאטית ושם הוא מקיים קשרים עם יסודות נאציים.

שואת יהודי רומא

6. לסיפור של קאפלר על הוצאת יהודים להורג, אין סמוכין במציאות. הוא ישב כידוע, ברומא, משנת 1939 ושהה באיטליה בכל שנות המלחמה. לפיכך, לא היה ביכולתו לעסוק בשאלת היהודים ביתר שטחי אירופה הכבושה.
7. לפי עדותו של ד"ר דאנטי אלמאנסי, נשיא איחוד הקהילות היהודיות האיטלקיות. רומא, יולי 1944.
8. Relazione del Presidente della Comunità Israelitica di Roma Ugo Foà, circa le misure razziali adottate in Roma dopo l' 8 settembre 1943 (data dell'armistizio Badoglio) a diretta opera delle autorità tedesche di occupazione. Roma, 15 novembre 1943.
9. GIOVANETTI A., Roma Città Aperta, Milano 1962 עמ' 171.
10. בית הדין הצבאי ברומא — משפט קאפלר, סיכום כללי מטעם אב בית הדין בריגאדיר גנרל איוקלידי פאנטוני (Gen. di Brig. Auclide Fantoni) רומא, 20 ביולי 1948.
11. Relazione del Presidente, כנ"ל.
12. Relazione del Presidente, "
13. POLIAKOV-WULF, Das Dritte Reich u. seine Diener, Berlin 1956 עמ' 81—80.
14. MOELLHAUSEN E. F., La Carta Perdente, Roma 1848 עמ' 111—112.
15. בית המשפט המחוזי בירושלים — משפט אייכמן, תיק פלילי מס' 40/61, מסמכים מס' 716, T-715, ישיבה 84 מיום 3 ביולי 1961. עמ' 80.
16. POLIAKOV-WULF.
17. POLIAKOV-WULF עמ' 82.
18. Relazione del Presidente, כנ"ל.
19. Judenverfolgung in Italien, den italienisch besetzten Gebieten und in Nordafrika, Frankfurt am Main 1962 עמ' 221.
20. בית הדין לערעורים, מחלקת החקירות — בית הכלא הצבאי בגאיטה, 27 ביוני 1961. גביית עדות בשבועה מהרברט קאפלר, אסיר, המרצה עונשו, עד הגנה במשפט אייכמן.
21. לפי דו"ח מטעם הוועד למען קרבנות השילוח, רומא (C.R.D.E.).
22. העתונות במחתרת על כל פלגיה, ובמיוחד אלה של הקומוניסטים L'Unità, של הקאתולים Il Popolo ושל התנועה "קאתולית-קומוניסטית" Voce Operaia, הוקיעה נמרצות את אכזריות המבצע, וביקשה מכל תושבי העיר, לסייע בהצלת היהודים. גם העתון הוותיקני L'Osservatore Romano פירסם, ב־25 באוקטובר, מאמר ראשי, שבו נאמר בשפה סתומה ורבת-פיתולים, כי "האפיפיור דואג לכל בני-האדם, ללא הבדל דת, גזע ולאום". רק מעטים מבין קוראי העתון הבינו שהכוונה היתה לבעיית היהודים. כך הניחו גם נציגי הגרמנים ברומא, וחוות דעתם הועברה למוסדות המרכזיים של הרייך השלישי.
23. Friedlander S., Pie XII et le IIIe. Reich-Documents, Paris, 1964. עמ' 191—193.

from contacts with the prisoners-of-war. Upon their release, they immediately begin taking action among the Jews. Later on, as an envoy on behalf of the Palestinian Jewish community to Rumanian Jews, Rico became one of the organizers of the illegal immigration movement to Palestine, whose gates were officially kept locked to the survivors of the holocaust.

Rahel Aharonowicz — the author, a former prisoner in the Krakow ghetto who survived detention in a series of concentration camps, describes the psychological metamorphoses which took place in individuals as they suffered the catastrophes and the upheavals wrought in their lives by the Nazi occupation. She is a qualified psychologist who applies the keen insight of her professional perception to her analyses.

The short chapter which we publish is an extract from a larger work. Rahel Aharonowicz sets out to prove that the changes which took place in the reactions and traits of individuals were of an extreme kind, giving rise to unexpected manifestations in the behaviour of people in a state of tremendous tension faced with the unbearable ordeals of the period.

Michael Tagliacozzo — **The Nazi persecution of the Jews of Rome.**

Michael Tagliacozzo's essay opens the series of articles on the central theme of this issue — The history of the Jews of Rome in the short period following Germaiy's seizure of power in Italy (September — October 1943). Tagliacozzo briefly sums up the actions of the S.S. Sturmaband-führer Herbert Keppler and of the officials of Eichmann's division in the city of Rome.

Next, we publish the "Report on the Persecution of Jews of Rome in the early days of the German Occupation" written by Prof. Ugo Foa, then chairman of the Jewish community of Rome. He sums up the principal measures taken by the German authorities against the Jews of Rome:

- a. A ransom of 50 kg. of gold per capita was imposed (September 26—28 1943);
- b. The German's sacked the offices of the community, searched them and seized all the registry books, most of the archives and other papers, as well as a sum of 2,021,540 lira (29.9.1943).
- c. Harassments of a minor nature, during the lull between the raid of the community offices and the sacking of the two libraries (between September 30 and October 12, 1943).